

УДК 94(477.41):72:069

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/2.11>**Дем'яненко Н.Д.**Музей історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»**МУЗЕЄФІКАЦІЯ СПОРУД ДВОРУ ГОНЧАРА
НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО
ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»**

Стаття присвячена одній із важливих проблем охорони, використання, наукового вивчення споруд Двору гончара Національно історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Даний напрямок музейної діяльності передбачає сукупність науково-обґрунтованих заходів щодо приведення пам'яток історико-культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування та іншого культурно-освітнього використання, а також активно сприяє органічному поєднанню з регіоном, суспільством, середовищем побутування.

У статті доводиться, що в більшості випадків давні пам'ятки архітектури в сучасних умовах не можуть мати колишнього функціонального призначення, в них розгортаються виставкові зали, музейні експозиції. При цьому зберігається їхня історико-культурна, наукова та художня цінність.

Охарактеризовано деякі аспекти історії створення Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», де відтворено культурно-історичне середовище українського села другої половини XIX – початку XX ст. Зазначено основні структурні компоненти Музею.

Детально висвітлено питання музеєфікації будівель експозиції Двору гончара. Описано архітектурні особливості будівництва житлових та господарських споруд українського наддніпрянського села кінця XIX ст. початку XX ст. та їх побутове використання. Вказано на основні передумови створення комплексу тематичної експозиції. Проілюстровано етапи створення музейними працівниками інтер'єрів житлового приміщення (хати, хатини, прихатньої комори, сіней), господарських приміщень (надвірної комори, гончарної печі), ландшафту двору ремісника-гончара. Описано велику кількість різного виду, форми та обробки гончарного посуду, який експонується.

Ключові слова: експозиція, експонування, зберігання, музейне значення, житлова споруда, господарські споруди, гончар-ремісник, гончарний посуд, хата, комора, гончарна піч, ландшафт двору.

Постановка проблеми. Сучасне життя, в усіх сферах наповнене новітніми технологіями, зумовлює не тільки примноження культурних та соціальних благ людини, а й необхідність піклування та оберігання того, що є витокami нашої національної культури. Збереження предметів матеріальної та духовної національної культури для наступних поколінь дозволить не втратити ідентичність нації. Таку місію покликані нести працівники культури – музейники, які піклуються про збереження та популяризацію її пам'яток. Відтак плинність часу нещадна до надбань народу, адже все колись псується, нищиться, втрачається наза-

вжди. Сьогодні музеєфікація є основним способом збереження та використання різноманітних пам'яток культури України.

Музеєфікація розглядається як напрям музейної діяльності, що полягає в перетворенні історико-культурних чи природних об'єктів на об'єкти музейного показу з метою максимального збереження та виявлення їхньої історико-культурної, наукової, художньої цінності. Сприйняття історико-культурної пам'ятки як музейного об'єкта забезпечує її побутування, формує особливе ставлення до неї і зумовлює приєднання пам'ятки до живої тканини культури. Музеєфікація не лише

є найоптимальнішим варіантом збереження та використання пам'яток культури, а й активно сприяє органічному поєднанню її з регіоном, суспільством, середовищем побутування [3].

Давні пам'ятки архітектури в більшості випадків у сучасних умовах не мають прямого колишнього функціонального призначення, тож ефективним методом залучення до сучасного життя є їх музеєфікація. Завдяки цьому в музейних ансамблях, заповідниках зберігається їхня історико-культурна, наукова, художня цінність. Для цього часто бракує зусиль, матеріальних засобів або вони залишаються поза увагою науковців та музейників. Як свідчить практика спостережень, частина екскурсантів-відвідувачів сприймають музеї як місце, де можна розважитися, згаяти час, і не розуміють справжньої цінності експонатів та архітектурних об'єктів, серед яких вони перебувають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні в усьому світі особливе захоплення викликають ансамблі та комплекси, де відвідувачі потрапляють в історико-культурне середовище, наповнене спорудами, парками та скверами, малими архітектурними формами конкретної історичної епохи, – т. зв. архітектурні та археологічні «діснейленди» (О. Титова) [9].

До музеїв-пам'яток, музеїв просто неба або еко-музеїв застосовується поняття «середовищні, або ансамблеві музеї» [3]. Діяльність ансамблевих музеїв ґрунтується, передусім, на музеєфікованих ансамблях нерухомих історико-культурних пам'яток. В основу діяльності музеїв цього типу покладено переважно пам'ятки архітектури з їхніми інтер'єрами, прилеглою територією, природним середовищем. Функцію документування такі музеї виконують через збереження чи відтворення ансамблю нерухомих пам'яток і властивого їм оточення [10].

Особливості музеєфікації побудови ансамблевих музеїв на основі історико-культурних пам'яток сьогодні недостатньою мірою висвітлюються в науковій літературі. Відсутні спеціальні наукові дослідження питання ансамблевих музеїв як одного з напрямів музеєфікації. Проблеми музеєфікації архітектурних пам'яток і створення ансамблевих музеїв торкаються в узагальнювальних теоретичних працях із музеєзнавства дослідники Е. Добровольська, М. Майстровська, О. Мішура, О. Соустін, Т. Юренєва. В Україні особливості ансамблевих музеїв як напряму розвитку музейної мережі майже не розглядають, а термін «ансамблеві музеї» відсутній у багатьох роботах із музеєзнавства та пам'ятокознавства. Відтак

теоретичні дослідження проблеми музеєфікації в Україні лише започатковуються. Окремі аспекти побудови експозицій в ансамблевих музеях порушені в роботах працівників Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури України В. Ієвлевої, О. Сердюк, Е. Градун. [1].

Мета статті – вивчення музеєфікації сільських будівель Двору гончара Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», яка до цього часу не мала широкого загального розгляду.

Виклад основного матеріалу. У Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» відтворено культурно-історичне середовище українського села другої половини XIX – початку XX ст. Розташований музей на околиці міста Переяслава в урочищі Гора, де до його створення було поле, на якому вирощували різні сільськогосподарські культури. Відкриття музею відбулося у 1964 році. Сьогодні його площа становить 24, 5 га. До структури музею увійшли: матеріальна культура найдавнішого часу; наддніпрянське пореформене село другої половини XIX ст. – початку XX ст., його ремесла та промисли, колекція вітряків та водяні млини. На території скансена розгорнуто 13 тематичних музеїв.

Тематичні музеї детально знайомлять відвідувачів із матеріальним та духовним життям українського села, ґрунтовно розкривають історію розвитку хліборобства, бджільництва, лісового господарства, тематику розвитку народного сухопутного транспорту та поштових зв'язків, вірувань та традицій, звичаїв та обрядів, творчості народних умільців, деякі аспекти світогляду та науки та ін.

Експозиція українського села Музею народної архітектури та побуту має вуличну, безсистемну забудову із центральною вулицею, майданом та окремими кутками. Усі будівлі у дворах є типовими для Середньої Наддніпрянщини другої половини XIX ст. – початку XX ст., музеєфіковані.

На території музею експонуються культові споруди (церкви) та громадські будівлі (гамазей, комори, сільська управа, корчма, шинок). Центральне місце в експозиції займають сільські двори як економічна одиниця індивідуального господарства селян. Двори відкритого типу з безсистемною забудовою господарськими будівлями: повітки для великої рогатої худоби, коней; надвірні комори для зберігання продуктів харчування та господарського реманенту; клуні – гос-

подарські приміщення, в яких посередині був тік, де вимолочували із снопів зерно, зберігали соломю, сіно; погребі для зберігання продуктів харчування; сажи для утримання свиней; курники для утримання курей.

На території Музею просто неба відтворені господарські двори: заможного селянина, середняка, селянина-бідняка, безземельника, промисловця, землевласника та ін. У дворах музеєфіковані пам'ятки народної архітектури, житлові і господарські будівлі, розміри яких залежать від майнового стану селян та господарського призначення.

Чільне місце в експозиції Наддніпрянського села займають двори ремісників: олійника, столяра, ткача, гребінника, бондаря, чинбаря. Серед них у північно-східній частині музею відтворений Двір гончара з музеєфікованими архітектурними спорудами.

М. Брич зазначає, що процес музеєфікації передбачає два напрями: пристосування пам'яток архітектури під музеї та забезпечення екскурсійних відвідувань без створення музею на території пам'ятки.

Шлях музеєфікації кожної архітектурної споруди двору Гончара розпочинався з перевезення сільських будівель, відтворення їхніх загальних та функціональних рис і створення в них тематичних експозицій. Це стало предметом досліджень Є. Іщенка у праці «До проекту першого на Україні Переяслав-Хмельницького етнопарку – музею просто неба» [4] та М. Махінчука в документальній повісті «Переяславський скарб» [6].

Двір гончара є типовим для періоду розвитку товарно-грошових відносин українського Наддніпрянського села, відтворений на території скансена в 1968 році. Щоб ґрунтовно відтворити сутність гончарного промислу II половини XIX ст. – початку XX ст., науковці музею спланували мезеєфікувати весь комплекс двору. До нього увійшли: хата гончара з майстернею, у якій експонується велика кількість глиняного посуду, повітка, комора, гончарна піч.

Методологічною основою побудови експозиції був соціально-майновий принцип. Майновий достаток ремісника-гончара впливав на розміри садиби, господарських будівель, їхній вигляд; наявний реманент; на відповідне меблювання, наявність в інтер'єрах кімнат речей побуту та вжитку, їх кількість та якість. Це було враховано під час створення тематичних експозицій двору як історичного образу [2].

Створенню тематичної експозиції передувала довготривала експедиційна робота працівників

заповідника. Вони займалися вивченням ремесла та збором гончарних виробів. Ще з 1959 року переяславські музейники відвідали відомі осередки українського гончарства: Полтавщину, із центром українського гончарства – Опішню, село Хомутець, де на той час ще працювали майстри-гончарі. Під час експедиції до заводу «Художній керамік» Музею було подаровано колекцію різноманітного за обробкою та видами гончарного посуду, який нині експонується в хаті гончара. Це глечики, макітри, тикви, фігурний ліпний посуд у вигляді левів, баранів, коней.

У 1968 році музейними працівниками було здійснено експедиції для вивчення гончарного промислу на Чернігівщину, Київщину, де вони зустрічалися з майстрами-гончарами, обстежували та зібрали чимало експонатів. Улітку 1969 року вони здійснили експедицію в с. Дибинці Богуславського району до К. Лисюка – останнього майстра з відомої династії гончарів [2]. Про дибинецьких гончарів зажди говорили, що вони – одні з найкращих не тільки в Київській губернії, але й за її межами. Їхні вироби відрізнялися витонченістю форм, виразним орнаментом і фарбуванням [8].

Пам'яткою народної архітектури є хата, яка експонується у Дворі гончара, збудована сільськими майстрами в кінці XIX ст. у селі Студенки колишнього Переяславського повіту Полтавської губернії (Переяслав-Хмельницького району, Київської області), перевезена на територію скансена у 1968 році. Розташована вона посередині подвір'я на підвищенні. Приміщення хати має такий план: хата + сіни + комора + хатина, де розміщена гончарна майстерня. Таке розміщення хатніх локацій демонструє приклад розвитку трикамерного народного житла, що мало масове поширення в кінці XIX – поч. XX ст. на території Середньої Наддніпрянщини. Хата має збільшені розміри вікон. Стіни збудовані взруб, каркас стін хатини, сіней, комори – у шули. Вони мазані й білені, як зовні, так і з середини. Чотирисхилий очеретяний дах із плавними низькими обрисами. Крокви попарно з'єднані тиблями, а нижче – горизонтальними жердинами, нижні кінці врубані у св'язини. Із правого боку св'язини виступають за каркас, і дах створює виступ – піддашок. Хата освітлюється чотирма вікнами, які мають по три шибки. Троє вікон розміщено на фасадній стіні, одне – на причілковій. Підлога в усіх кімнатах, крім прихатньої комори, – глинобитна долівка. На стелі в житловій кімнаті, хатині покладені дошки в розбіжку, які тримаються на сволоці. Повздовжній сволок у хаті – твір декоративно-ужиткового

мистецтва, різьблений із написом: «У славу Богу високоприподобнішого господина, святішого Києво-Печерської лаври архімандрита Тимофія Щербаківського, збудувавшого цей будинок року 1743 травня останнього дня». Горище вислане очеретом і помазане [5].

Інтер'єр хати традиційний: ліворуч від входних дверей – піч із лежанкою. Привертає увагу комин печі, розписаний науковим працівником НІЕЗ «Переяслав» О. Юзвіковою за мотивами розпису посуду. Біля печі, у челюстях, на привалку, на долівці експонуються горщики та глечики різного розміру. Між піччю і причілковою стіною – дерев'яний настил (піл) для спання, накритий домотканим рядном. Зверху до сволака прикріплена дитяча колиска та жердка для одягу. На покуті стоїть стіл, над ним – божниця з іконами, накритими рушниками. На стіні проти печі – керамічна тарілка із с. Хомутець, виготовлена в 1914 р. до 100-річчя від Дня народження Т. Шевченка. Під причілковою і чільною стінами вбудовані в долівку лави. На сінешній стіні в миснику – миски поч. ХХ ст. із двох найбільш відомих осередків гончарства: Дибинець Богуславського району та Опішні Зінківського району Полтавської області [5].

У сніях – п'ятеро дверей: двоє входних із вулиці та троє внутрішніх. Тут відсутня стеля, є димохід, плетений із лози і помазаний глиною. На лавах стоять готові випалені гончарні вироби, приготовлені для продажу. Тут же стоять великі, плетені з лози всипища, куди після товарного обміну гончарі висипали зерно. Стіни прихатньої комори зовні та з середини мають відкритий зруб (немазані). Підлога дощана, піднята над землею, зовнішній кут якої тримається на дерев'яному пеньку.

Зліва від входних дверей – хатина, де відтворений інтер'єр майстерні гончара. У майстерні – вариста піч, три гончарні круги, до стелі прикріплені п'ятра для висушування глиняних виробів. На лавах та полиці стоїть невипалений висушений посуд: глечики, горщики, банки, миски.

Хата зовні, окрім комори, обнесена глинобитною призьбою й обплетена лісою. Технічні дані пам'ятки: довжина – 12,25 м, ширина – 6,25 м, висота – 2,80 м, площа – 76,6 м² [5].

У глибині правого кутка двору розташована надвірна комора, яка з півдня межує з вулицею музею, з півночі, сходу, заходу – з дендропарком. Вона була збудована сільськими майстрами і є унікальною пам'яткою народної архітектури 80-х років ХІХ ст. [7], перевезена музейниками

на територію скансена у 1967 році із с. Добраничівка колишньої Капустинської волості, Переяславського повіту, нині Яготинський район, Київської області. У надвірній коморі зберігали зерно, сільськогосподарський реманент, продукти харчування [5].

Комора – зрубна будівля, майже квадратної форми, складається із двох частин: однокамерного закритого приміщення і відкритого ганку – навісу оздобленого різьбою. Ганок тримається на двох декоративно-різьблених, винтових колонах. Вони об'єднані чотирихилим дахом, який покритий залізом. Стеля і підлога з пиляних дощок укріплені дерев'яними штифтами. Підлога портика піднята над землею. Двері дощані. У 30-тих роках ХХ ст. дана споруда була усупільнена і використовувалась за призначенням. Технічні дані: довжина – 5.20 м, ширина – 4.80 м, висота – 2.50 м, площа – 25 м² [5].

За хатою розташована реконструкція гончарної печі, відтворена за експедиційними матеріалами музейних працівників, наукової літератури, етнографічних джерел. Гончарна піч круглої форми збудована із глини, заглиблена в землю. Складається із двох камер – опалювальної та топкової. Камери печі між собою розділені горизонтальною перегородкою, черинню. У черені є невеликі отвори жаропродухи, через які під час випалювання посуду, що стоїть на черені, проходить гаряче повітря.

Біля хати, з усіх сторін – квітники, де з ранньої весни до пізньої осені квітуть мальви, чорнобривці, майори, айстри, красолька, соняхи. Праворуч від входу до хати росте груша дичка, під нею стоїть дерев'яна лавка для відпочинку. Крім цього, квітники доповнюють декоративні кущі та дерева. Двір із усіх боків обнесено огорожею із плетеної ліси. Вхід до двору перетинають дерев'яні одностулкові ворота та хвіртка. Вхід екскурсантів здійснюється через хвіртку.

Висновки. Музеефікація будівель Двору гончара як автономного осередка українського села гармонійно доповнює багатоаспектний ансамбль Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. Відтворений екстер'єр двору та інтер'єр хати гончара дає можливість відвідувачам вивчати побут, культуру ремісника та поринути в середовище українського села II половини ХІХ ст. початку ХХ ст., проникнутися неповторністю унікальністю українського етносу, що є невід'ємною складовою частиною скарбниці світової культури.

Список літератури:

1. Брич М. Музеєфікація пам'яток архітектури та містобудування як засіб збереження історико-культурної спадщини. *Historical and Cultural Studies*. 2015. Volume 2, number 1. С. 33.
2. Записано автором 18 10. 2016 року від Г. Козій 1948 року народження жительки м. Переяслава.
3. Ієвлева В.П. Методичні рекомендації щодо музеєфікації нерухомих пам'яток науки і техніки. *Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень*. 2008. Вип. 2. С. 14–28.
4. Іщенко Є.Ф. До проекту Першого на Україні Переяслав-Хмельницького етнопарку – музею просто неба. Складено в 1960–1965 рр. громадським проектантом гр. м. Переяслава-Хмельницького Іщенко Є.Ф. Особистий архів Козій Г.І.
5. Комплекс споруд садиби гончара. Науково-методичний відділ охорони культурної спадщини. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Київ, 2011. С. 2.
6. Махінчук М.Г. Переяславський скарб: Документальна повість. Київ : Молодь, 1989. 200 с.
7. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Фонди. Облікова документація. ПА-23 (1).
8. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Наукова частина. Контрольний текст екскурсії Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. 50 с.
9. Титова О.М. Проблеми музеєфікації пам'яток археології України. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля»*. Київ, 2004.
10. Юрєнева Т.Ю. Музееведение : учеб. для высшей школы. Москва : Академический Проект, 2003. 560 с.

Demianenko N.D. MUSEUM EFFICIENCY IN THE BUILDING HOUSE OF HONCHAR NATIONAL HISTORICAL-ETHNOGRAPHIC RESERVE “PEREYASLAV”

The article is devoted to one of the important problems of protection, use, scientific study of the potter's yard of the Pereyaslav National Historical and Ethnographic Reserve. This area of museum activity provides a set of scientifically-grounded measures to bring the monuments of historical and cultural heritage into a state suitable for sightseeing and other cultural and educational use, as well as actively contributes to the organic connection with the region, society, habitat.

In the article it is proved that in most cases ancient monuments of architecture in modern conditions cannot have the former functional purpose, in them exhibitions halls, museum expositions are being expanded. However, their historical, cultural, scientific and artistic value is preserved.

Some aspects of the history of creation of the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper region of Pereyaslav National Historical and Ethnographic Reserve have been described, where the cultural and historical environment of the Ukrainian village of the second half of the 19th - beginning of the 20th centuries has been recreated. The main structural components of the Museum are outlined.

The issue of museification of the buildings of the Potter's Palace Exposition is covered in detail. The architectural features of the construction of residential and farm buildings of the Ukrainian village near the Dnieper at the end of the 19th century are described. beginning of the twentieth century. and their household use. The main prerequisites for creating a thematic exposition complex are indicated. The stages of creation of interiors of museum workers (huts, huts, nice pantry, porches), outbuildings (outdoor pantry, potter's oven), landscape of the craftsman-potter's yard are illustrated. A large number of different types, shapes and treatments of pottery are being described.

Key words: *exposition, exhibit, storage, museum value, residential building, outbuildings, potter-artisan, pottery, hut, pantry, pottery stove, yard landscape.*